

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Ekonomisi: Politikalar, Yaklaşımlar ve Sonuçlar

Serkan DEĞİRMENCI¹

Öz

Makale Türü
Araştırma Makalesi

Başvuru Tarihi
17.08.2023

Kabul Tarihi
31.08.2023

DOI
10.53306/klujfeas.1344656

JEL Code
E60, H56

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'deki iktisat politikalarını inceleyen bu çalışmanın amacı, bu süreçte ortaya çıkan savaş ekonomisi koşulları karşısında siyasi iktidarların ürettikleri politika çözümlerini irdelemek ve ortaya çıkan sonuçları değerlendirmektir. Bu amaçla dönem boyunca iktidarda olan Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin iktisadi problemlere özgül yaklaşımları ve kullandıkları araçlar bu çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Özellikle dönemin şartlarına bağlı olarak çıkarılan bir takım olağanüstü kanunlar, bu yılların ekonomi politliğini şekillendiren temel politika araçları olarak nitelenmekte ve çalışmada bu kanunlara ayrıca yer verilmektedir. Her ne kadar Türkiye ekonomisi için 1940–1945 dönemi savaşın gölgesinde geçirilen yıllar olsa da bu dönemi öncesi ve sonrasında tamamen izole etmeden inceleme anlayışı çalışma boyunca benimsenmiştir. Nitekim 1930–1939 döneminin devletçi-müdahaleci çizgisinin yansımalarıyla şekillenen savaş yılları, sonraki dönemler için farklı beklentiler ve arayışlar yaratmıştır. Bu bakımdan Cumhuriyet tarihinin iktisadi gelişim sürecinin tarihsel bir bütünlük içerisinde değerlendirilebilmesi açısından bu dönemin incelenmesi ayrı bir önem arz etmektedir. Çalışmanın bu bütünselliğe nitelikli bir katkıda bulunması umut edilmektedir.

Anahtar sözcükler: İkinci Dünya Savaşı, Makro İktisat Politikaları, Türkiye.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Teorisi Anabilim Dalı, serkandegirmenci@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5007-1304

Turkish Economy in the Second World War: Policies, Approaches, and Consequences

Serkan DEĞİRMENCI²

Abstract

The aim of this study, which examines the economic policies in Turkey during the Second World War, is to examine the policy solutions produced by the political powers in the face of the war economic conditions that emerged in this process and to evaluate the results. For this purpose, the specific approaches to economic problems and the tools used by the governments of Refik Saydam and Şükrü Saraçoğlu, who were in power throughout the period, are discussed in detail in this study. In particular, some extraordinary laws enacted depending on the conditions of the period are described as the primary policy tools that shaped the political economy of these years, and these laws are also included in the study. Although the period 1940-1945 was spent in the shadow of the war for the Turkish economy, the understanding of examining this period without completely isolating it from before and after was adopted throughout the study. As a matter of fact, the war years, shaped by the reflections of the statist-interventionist line of the 1930-1939 period, created different expectations and searches for the following periods. In this respect, it is of particular importance to examine this period in terms of evaluating the economic development process of the history of the Republic in historical integrity. It is hoped that the study will contribute to this integrity.

Keywords: Second World War, Macroeconomic Policies, Türkiye.

Article Type

Research Article

Application Date

17.08.2023

Acceptance Date

31.08.2023

DOI

10.53306/klujeas.1344656

JEL Code

E60, H56

² Assistant Prof. Dr., University of Muğla Sıtkı Koçman, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, serkandegirmenci@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5007-1304

Giriş

İkinci Dünya Savaşı başında Türkiye izlediği tarafsız bir uluslararası siyaset politikası ile sıcak savaşa girmemeyi başararak savaşın yıkımından kaçınmayı bilmiş, fakat ortaya çıkan savaş ekonomisi koşullarından derinden etkilenmiştir (Yenal, 2003). 1940–1945 yılları arasında ülke, 30'lu yılların başından beri takip ettiği iktisadi gelişme sürecinden tam anlamıyla sapmış olsa da bu dönemi diğer dönemlerden tamamen izole ederek değerlendirmek şüphesiz yanlış olur. Gerek 1930–1939 döneminin korumacı-devletçi çizgisinin süregelen etkileri bakımından, gerekse savaş yıllarındaki iktisadi, sosyal ve siyasi dönüşümlerin yarattığı sonuçların sonraki dönemlere yansımaları bakımından bu yıllar bir nevi geçiş dönemi özelliği göstermektedir. Bu bakımdan İkinci Dünya Savaşı sürecinde iktisat politikalarının incelenmesi, Türkiye'nin yakın-dönem iktisadi gelişim sürecini tarihsel bir bütünlük içerisinde değerlendirebilmek açısından önemlidir.

Dönem boyunca ülkeyi yöneten siyasi iktidarı iki farklı hükümet temsil etmektedir. 1939'dan 1942'ye kadar Refik Saydam hükümeti, 1942–1946 döneminde ise Şükrü Saraçoğlu hükümeti iş başındadır. Her iki hükümet dönem boyunca benzer iktisadi sorunlarla karşılaşmış olmalarına rağmen, bu sorunlara ürettikleri çözümler bakımından birbirlerinden oldukça farklılaşmışlardır. Öngördükleri iktisat politikalarının içeriklerinde ve özellikle bu politikaların uygulama aşamalarında açıkça gözlenen bu farklılaşmalar, bu çalışmanın başlıca araştırma konusunu oluşturacaktır.

Dönem boyunca hükümetlerin karşılaştıkları sorunları en genel hatlarıyla özetlemek gerekirse: Savaşın başlaması ile birlikte “yarı seferberlik” durumuna girilip kamu kaynaklarının giderek artan oranlarda savunma harcamalarına transfer edilmesi ve çalışma çağındaki aktif erkek nüfusun önemli bir bölümünün askere alınması nedeniyle çok düşük seviyelerde gerçekleşen üretim düzeyleri; Büyük Buhran yıllarının iktisat politikaları ile zaten oldukça azalan ithalat hacminin savaşın getirdiği bir takım ek sorunlarla ivmelenerek daha da düşük seviyelere inmesi; tüm bunların sonucunda oluşan darlıklar ve önlenemeyen bir enflasyon felaketi.

Bu sorunlara karşı, savaşın başında geliştirilen ve hükümete sunulan iki iktisadi politika seçeneğini ise Boratav (1982) Şevket Süreyya'dan şu şekilde aktarmaktadır:

“Bunlardan birincisi, mevcut bütçe imkânları ile ordunun ve kentli nüfusun temel iâşe ihtiyacını sağlama hedefinden hareket ederek, ticareti devlet denetimi altına almak ve sıkı ve polisiye bir fiyat sınırlaması uygulamak. İkinci politika ise, iç ve dış piyasalarda savaş kısıtlıklarından doğan talep artışlarının çiftçi ve sanayici için yaratacağı kamçılayıcı etkisinden yararlanmak amacı ile fiyatlar ve piyasa şartları üzerindeki kontrollerden mümkün mertebe kaçınmak, üretimi teşvik edecek açık enflasyonist gelişimi ise büyük ölçüde sineye çekmek.” (Boratav, 1982, s. 221)

Refik Saydam hükümeti kendi dönemi boyunca temelde birinci politikayı takip etmiş; Saraçoğlu hükümeti ise ikinci politikayı kısa bir süreliğine de olsa denemiştir. Birinci Saraçoğlu hükümetinin ikinci politikayı takibi ile başlayan sürecin (özellikle 1942 sonrası) daha radikal sonuçlar doğuran kanunlara ve uygulamalara sebebiyet vermesi ise oldukça ilgi çekicidir. Bu noktaya çalışmada yeri geldikçe ayrıca değinilecektir.

İki hükümet tarafından denenen bu alternatif politikaların sonuçları ise yine benzer olmuştur: Savaş ekonomisinin yarattığı iktisadi sorunların geniş halk yığınlarının üzerine yüklenilerek çözülmeye çalışılması, bunun yanında kıtlık ortamından yararlanan bir kısım tüccarların ve büyük toprak sahiplerinin (bazı siyasetçilerin de yardımları ve katılımlarıyla) bundan olabildiğince yararlanması ve bunun sonucunda halkın çoğunluğunun yokluk içerisinde sıkıntı çektiği bir ülkede bazı kesimlerin “savaş zengini” olmasıyla birlikte gittikçe bozulan bir gelir dağılımı.

Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan sorunların, bu sorunlara karşı üretilen politikaların ve uygulanan bu politikaların yarattığı sonuçların, alt bir dönemlendirme olarak ülke yönetiminde olan hükümetleri de dikkate alan, ayrıntılı bir politika analizi yapılması amaçlanmaktadır.

Takip eden bölümlerde, sırasıyla, önce dönemin genel iktisadi görünümüne bakılacak, daha sonra dönem boyunca hükümetlerin takip ettikleri iktisat politikaları ile bu politikaların uygulanmasına yasal zemin oluşturan kanunlar üzerinde kapsamlı bir şekilde durularak dönem boyunca meydana gelen önemli gelişmeler değerlendirilecektir. Son olarak da dönem sonunda ortaya çıkan tablo kısaca değerlendirilerek çalışma tamamlanacaktır.

1. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na doğrudan katılmasa da bir yandan dış siyasette, coğrafi pozisyonunun öneminden dolayı hem Müttefiklerden hem de Mihver Devletlerden gelen savaşa katılma baskıları ile mücadele etmiş; bir yandan da zorunlu olarak yaşadığı savaş ekonomisi şartlarından oldukça etkilenerek iç siyasette önemli sonuçlar yaratacak gelişmeler yaşamıştır.³

Bu durumun sebepleri, dönemin Türkiye açısından iç ve dış koşulları göz önüne alındığında açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Giriş bölümünde değinilen, dönem boyunca iktidarda olan hükümetlerin karşılaştıkları ortak sorunlar, savaş ekonomisi koşullarını yaratan temel etkenler olarak gösterilebilir. Bunlara ek olarak, savaşın aktif olan karşılıklı taraflarının Türkiye'yi sürekli savaşa sokma çabalarının hükümetler üzerinde yarattığı baskılar da dışsal etkenler olarak nitelenebilir. Dönemin dış siyaseti bu çalışmamın kapsamı içerisinde olmadığı için bu noktada sadece, savaşın dışında kalma çabaları konusunda başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere dönemin yönetici kadrosunun verdiği zorlu mücadelelerin önemini vurgulamakla yetineceğiz.

Bu bölümde, savaş ekonomisi şartlarını oluşturan bu etkenler, dönem boyunca öne çıkan iktisadi göstergelerdeki eğilimleri ile birlikte değerlendirilerek, dönemin genel görünümüne dair fikir edinilmeye çalışılacaktır.

³ İkinci Dünya Savaşı'nda Müttefik kuvvetler Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği önderliğindeki ülkelerden oluşurken, Mihver kuvvetler Almanya, İtalya ve Japonya önderliğindeki diğer ülkelerden oluşmaktadır.

1.1. Dış Ticaret

Devletçilik uygulamasının dış ticaret politikasındaki ticaret açığından olabildiğince kaçınma amacı, savaşın getirdiği ulusal ve uluslararası ekonomik koşullardan dolayı fazlasıyla gerçekleşmiş; dönem boyunca her yıl dış ticaret fazlası verilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005). Savaş yılları boyunca öncelikle ele alınması gereken konu ise dış ticaret hacminde meydana gelen önemli daralmalardır. Bu daralmaların arkasında, Türkiye'nin ağırlıklı olarak ticaret yaptığı ülkelerde de savaş koşullarının hâkim olması sebebiyle arz sıkıntısının yaşanması, ticaret yollarının ve deniz ve kara taşımacılığı imkânlarının savaş dönemi boyunca sekteye uğraması gibi ciddi sorunlar bulunmaktadır. Ayrıca sürdürülen dış siyasetin, dönemin dış ticaret politikalarında belirleyici etkenlerden biri olduğu da göz ardı edilmemelidir (Tezel, 1994). Özellikle savaş konjonktürüne bağlı olarak üretilen tarımsal ürünlere ve birtakım madenlere olan güçlü ithalat talebi, ihracatın devamlı olarak artmasına neden olmuştur. Fakat bu yıllar boyunca tüketim mallarının dışarıdan alımına getirilen kısıtlar, dış ticaret hacminin sürekli azalmasına ve dolayısıyla ülke içinde kıtlıklara yol açmıştır.

Yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü dönem boyunca ithalat çok düşük seviyelere inmiş, daha savaş başlar başlamaz yarı yarıya azalmıştır. 1938'de 120 milyon dolar olan seviyesinden 1940-1941 yıllarında 50-55 milyon dolar civarında bir seviyeye düşmüştür. (Boratav, 1982). Devletin ithalat vergi, resim ve harç gelirlerindeki kaybı bu daralmayla paralel seyretmiştir. İthalattaki bu daralmanın üretim kesimlerindeki beklenen etkileri ise bir sonraki alt bölümde değerlendirilecektir.

Bunlara ek olarak, Türkiye'nin dışarıdan alabilecekleri için Almanya ve Müttefiklerin yoğun rekabeti olmasına rağmen, burada da uluslararası taşımacılıkta karşılaşılan sorunlar ihracat hacmini sınırlıyordu. Buna rağmen Türkiye'nin Almanya ile savaş dönemi boyunca girdiği ikili dış ticaret ilişkileri dikkate değer özellikler taşımaktadır ve dönemi değerlendiren bazı yazarlarca Türkiye'nin savaş döneminde çektiği ekonomik sıkıntıların ve darlıkların öncelikli sebebi olarak bu ilişkiler gösterilmektedir. Weisband (2002) İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'nin dış siyasetini değerlendirdiği kitabında, bu tezi savunmakta ve özellikle 1943–1944 yıllarında Türkiye ile Almanya arasında gerçekleşen ithalat ve ihracatın iki ülkenin dış ticaret hacimlerindeki yüksek paylarına vurgu yapmaktadır. Yazar bu durumu “Almanların Türk malları için çok çekici fiyatlar vermelerine, Almanların Türk ticaret yollarını denetimleri altında tutmalarına ve Türklerin ürünlerini başka yere satma olanaksızlığına, bir de Türk hükümetinin 1940'ta Almanya ile imzalanan anlaşmaya uymaktaki kararlılığına” bağlamaktadır. (Weisband, 2002, s. 84)

Dönem boyunca ortalama ihracat hacmi ise 125 milyon dolar seviyelerinde gerçekleşmiş ve dış ticaret 1939'dan 1945'e kadar toplamda yaklaşık 250 milyon dolarlık bir fazla vermiştir (Boratav, 2009). Fakat dönem boyunca, 1942 yılı hariç, dış ticaret hadlerinin Türkiye'nin aleyhine olmasından dolayı bu süreçte ülke reel olarak kaynak kaybetmiştir (Kepenek & Yentürk, 2005).

1.2. Üretim

Dış ticarete, özellikle ithalatta meydana gelen daralmaların, üretim için gerekli olan ara malları ve yatırım mallarında yarattığı kısıntılar ulusal üretimin de (1942 yılı hariç) dönem boyunca aksamasına ve gerilemesine neden olmuştur. Özellikle makine ve hammadde ithalatındaki daralma yurtiçi sanayi üretiminde gerilemelere sebep olmuştur.

Ulusal üretim seviyesinin dönem boyunca düşük seviyelerde seyretmesinin diğer başlıca sebepleri ise, giriş bölümünde de kısaca değindiğimiz gibi, nüfusun aktif işgücünü oluşturan önemli bir kesiminin orduya alınarak üretimden zorunlu olarak çekilmesi,⁴ üretken yatırımlara dönüşme potansiyeline sahip devlet fonlarının yine mecburi olarak savunma giderlerine ayrılması⁵ ve kredi olanaklarının sağlanamamasıdır (Karaca, 2005; Timur, 2008). İçsel ve dışsal tüm bu etmenlerin sonucunda, 1942 yılı hariç, dönem boyunca hem tarım hem de sanayi kesimlerinde üretim düzeyleri sürekli düşüş göstermiştir.

Tarımsal üretime ürün bazında bakıldığında, dönem boyunca buğday üretimindeki düşüşün yaklaşık ortalama %9 olduğu gözlenirken, sınaî üretime hammadde niteliği taşıyan tütün ve pamuk gibi tarımsal ürünlerin üretim düzeylerinde ciddi bir değişme gözlenmemiştir. Özellikle buğday üretimindeki daralma, tüketim malları ithalatının da daralmasıyla birlikte, kentsel kesimlerin ve büyük bir ordunun doyurulması sorununu ortaya çıkarmıştır.

Savaş, planlı kalkınma çabasına da son verdirtmiş, savaş öncesinde başlayan planlama çalışmaları ve sınaî yatırım planları, savunma harcamalarının bütçeye hâkim olması yüzünden tümüyle ertelenmiştir. Sanayi ancak savaşın zorunlu kıldığı birkaç alanda gelişebilmiştir: ordunun giyim ihtiyacını karşılayan dokuma sanayi ve demir-çelik gibi stratejik hammaddelerin üretimi gibi. Bunun dışında sanayileşme duraksamış ve 1939–45 arasındaki üretimin yıllık artışı %2,5 çevresinde kalmıştır (Cem, 2009).

Tarım ve sanayi kesimlerindeki daralmalara karşılık, savaş yıllarında, hizmet sektörü giderek genişlemiş ve milli gelirin yarısına yakını bu sektörde oluşmuştur. Dönem boyunca yaşanan yüksek fiyat artışları dikkate alındığında bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Yatırılabilir kaynaklar, kısa dönemde aşırı kâr getiren hizmet kesimlerine yönelmiştir.

Yukarıda bahsettiğimiz kısıtlardan ötürü dönem boyunca sermaye birikimi de düşmüştür. Bu düşüş, dönem boyunca iktisadi gelişmedeki gerilemenin bir göstergesi olmakla birlikte savaş sonrası döneme etkileri bakımından da dikkate alınması gereken bir eğilimdir.

Daralan üretim ve üretim potansiyelinin bir diğer etkisi dönem boyunca vergi gelirlerinin de daralmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu durum kamu giderlerinin finansmanını çıkıma sokmuş, hükümetlerin zaman zaman karşılıksız para arzlarını kaçınılmaz hale getirmiştir.

⁴ Ülke nüfusunun yüzde 10 kadarı üretim alanından çekiliyor ve pazara intikal eden tarım ürünlerinin tüketicisi haline geliyordu. Bu özellikle Türkiye gibi tarımsal üretimin ancak yüzde 35'ler düzeyindeki bir kesiminin pazara intikal ettiği bir ülkenin ekonomik dengelerinde önemli sorunlar yaratıyordu. (Tekeli, 2001)

⁵ Bütçeden milli savunmaya ayrılan pay 1938–1939 yıllarında %44'e kadar çıkmış, bu oran savaş içinde daha da çıkacaktır. (1940'ta %53'ü, 1941'de %55'i, 1942'de %54'ü, 1943'te %52'si, 1944'te ise %51) (Karaca, 2005, s. 29)

1.3. Enflasyon

Yukarıda ana hatları ile özetlediğimiz dönemin genel görünümü, bir enflasyon felaketi için gerekli olan iktisadi zemini fazlasıyla hazırlamıştır. Tekeli (2001)'e göre toptan eşya fiyat endeksi 1938 yılında 1946 yılına kadar dört kattan fazla artmıştır. Bu olağanüstü enflasyonist süreç, bir sonraki bölümde daha detaylı olarak inceleyeceğimiz, dönemin sorumlu hükümetlerinin yine olağanüstü iktisat politikalarıyla şüphesiz kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak alınmaya çalışılan her önlem ve uygulanmaya çalışılan her politika tam tersi sonuçlar doğurarak, hükümetleri yağmurdan kaçarken doluya yakalatmıştır. İstifçilik, karaborsa, vurgun ve spekülasyon bu dönemin tasvirinde kullanılan başlıca kelimeler haline gelmiştir (Özkan ve Temizer, 2009).⁶

İktisat politikalarının artık yetmediği bu gibi noktalarda ise yürürlüğe konan olağanüstü vergi kanunları ile bu ortamın üzerine gidilmeye çalışılmıştır. Ne var ki bu kanunların uygulanması esnasında ve sonrasında ortaya çıkan adaletsizlikler, kanun dışı kazançları bir kesimin elinden alıp başka bir kesime aktarmak dışında pek bir işe yaramamıştır. Uzun vadede bakıldığında ise bu dönemde yaratılan bu servet ve sermaye birikimi, savaş sonrası dönemin iktisadi gidişatı açısından önemli ipuçları taşımaktadır.

2. Dönemin Hükümetlerinin İktisat Politikalarına Genel Bakışı

Ele aldığımız dönemin başlangıcında yönetimde olan Refik Saydam hükümeti, kapsamlı bir müdahale silsilesini temel politika yaklaşımı olarak benimsedi. Bu olağanüstü karışma önlemlerinin sınırlarını çizen ve bir anlamda bu önlemlerin uygulanmasına yasal zemin hazırlayan Milli Korunma Kanunu çıkarıldı. Milli Korunma Kanunu iktidara neredeyse sonsuz yetkiler veriyor ve ticareti dahi devletleştirmekle dönemin hem içe hem de dışa dönük tüccar kesimlerini tehdit ediyordu. Bu kanunun detaylarına daha sonra tekrar dönülecektir.

Bu kanunun çıkarılmasının ardından, hükümet 1940 yılı içerisinde, İthalat-İhracat Birlikleri'ni kurdurarak ithalatçı ve ihracatçıları kontrol altına almaya ve dış ticaretin bir bölümünün kurulacak bazı yeni kamu kuruluşları aracılığıyla yapılmasına dair kararlar almaya başladı.

Bu kararlar doğrultusunda, Ticaret Vekâleti'ne bağlı bir İaşe Teşkilatı ve ayrıca Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisi kuruldu. Ticaret Ofisi'nin başlıca görevi gıda malları ve diğer zorunlu tüketim mallarının dış ticaretini, aynı zamanda ülke içindeki ticaretini, tayinlanmasını ve fiyat denetimini yapmaktı. Petrol Ofisi de benzer amaçlar doğrultusunda akaryakıt ve madeni yağların dış alımını ve ülke içindeki dağıtımını yapacaktı. Ayrıca, çıkarılan bir kararname ile Ticaret Bakanlığı'na, dış ticarete fiyat düzenlemeleri yapma yetkisi verildi.

Bu kamu kuruluşuyla birlikte, tarım ürünleri ve özellikle gıda malları üretimi ve tüketimi arasında dengeyi sağlayabilmek ve depolayabilmek için, bütün ticari stok ve pazarlanabilir fazlaların devletin kurumlarına aktarılmasını sağlamayı amaçlayan kararlar alındı.

⁶ Karaborsacılıkla birlikte halkın temel tüketim maddesi olan ekmeğe ve şeker başta olmak üzere bazı temel gıda maddelerindeki fiyat artışları %400-500'lere ulaşmıştır. (Özkan ve Temizer, 2009, s. 321.)

Hükümet aldığı bu kararlarla savaş yıllarında gıda ve temel giyim mallarının dağıtımında piyasa mekanizmasının yerine geniş kapsamlı bir “dağıtım sistemi” yerleştirmek istiyordu. Bu amaçla, 1942 Mart’ında Dağıtma Ofisi kuruldu. Mayıs ayında, bu Ofis’e bağlı mahalli Dağıtma Birlikleri’nin kurulmasını öngören karar yürürlüğe kondu. Ayrıca, gıda ve temel giyim malları dışındaki malların ticareti de sıkı bir denetim altına alınmaya başlandı. Bütün bu önlemlere karşın hükümet, yaklaşık bir milyon askerden oluşan orduyu beslemek ve kent merkezlerinin gıda, giyim, ısınma gibi temel gereksinimlerini karşılamakta ciddi sıkıntılarla karşılaştı.

Sürekli yayınlanan kararnamelere aldırış etmeden ivmelenen karaborsa ve ihtikâr süreci, hükümetin sıkıntılarını daha da arttırıyordu. Bir yandan temel tüketim mallarında ciddi yokluklar içinde kalan geniş halk yığınları sefalete itilirken, öte yanda büyük vurgunların vurulması ve haksız kazançların elde edilmesi, İsmet İnönü ve Refik Saydam etrafında toplanan yönetici kadronun bazı kesimlerinin tüccarlar ve büyük toprak ağalarına karşı tavır almalarına yol açtı.

Dönemin Ticaret Vekillerinden Aydın Milletvekili Nazmi Topçuoğlu, 1940 Ağustos’unda, “tacir, ihracatta olduğu kadar ithalatta da memleketin yüksek menfaatlerinin bekçisi olan hükümetin takip ettiği siyasetin sadık mümessili ... olarak çalışmağa mecburdur” diyerek zamanın ikili ticaret anlaşmalarıyla ihracat ve ithalat konu olan mallardan en önemlilerinin devletleştirilmeye çok müsait olduğunu hatırlatıyor ve ithalata dönük tüccar grubunu üstü kapalı tehdit ediyordu.

Başbakan Saydam’a göre hükümet, “tüccar kendi normal yaşamasını kendisi takdir ve temin etmezse”, tüccarın “tamamen toplumun içinde çıkarılması lazım gelen bir unsur olduğuna kanaat getirecekti.”

Başbakan, 1941 yılının ilk aylarında Meclis’te yaptığı bir konuşmada da: “İthalat tüccarlarından şikâyetim var. Vazifelerinin yalnız kendi menfaatlerine inhisar etmediğini, onun fevkinde umumi menfaatin hâkim olduğunu anlatmağa çalışacağım, olmadığı takdirde... ithalatı yalnız devlete inhisar ettirmek teşebbüsüne geçeceğim” diyerek Ticaret Vekilinin bir yıl önce yaptığı üstü kapalı tehdidi dışa dönük tüccar kesimine açık bir biçimde tekrar yöneltti.

Savaş yıllarında yönetici kadronun varlıklı sınıflardan şikâyetinin ve bunlara yönelik tehditlerinin en çarpıcı örneğini ise Cumhurbaşkanı İnönü verdi. İnönü 1942 yılında Meclis’i açarken şöyle dedi:

“Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası... Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metai yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar... Büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar... Ticaretin ve iktisadi faaliyetin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız.”

Ne var ki, İnönü’nün aynı konuşmasının devamında itiraf etmek zorunda kaldığı gibi “fırsatçılar”, “vurguncular” ve “soyguncular”ın siyasal kadrolar arasında çıkar bağları ile ilişkili oldukları gruplar da vardı. Milletvekillerinin bir kısmı da “bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayanlar”ın arasındaydı.

Refik Saydam'ın 1942 Temmuz'unda ani ölümünden sonra kurulan yeni Saraçoğlu hükümeti ise savaş yıllarında ekonominin yönetilmesi konusunda, Saydam'ın hükümetine tamamen zıt, "piyasacı" bir yaklaşım benimsedi.

Refik Saydam hükümetinde yer alan birçok bakanın Saraçoğlu hükümetinde de yerlerini korumalarına rağmen, iktisat politikaları çizgisindeki bu keskin değişiklik, 1940–1942 arasında yürütülen politikaların, siyasal kadronun kendi içinde bile tam olarak sindirilmediğini yansıtıyordu. Bu durum göz önüne alındığında Milli Şef İnönü yukarıdaki tespitinde haklı görünmektedir.

Saraçoğlu hükümeti, devletin tarımsal üretim üzerindeki denetimini gevşetti. Gıda mallarında özel ticarete izin verdi. Ekonomiye piyasa mekanizmasıyla yön vermek amacıyla, ticaret sektöründe fiyatların piyasada belirlenmesine yeniden izin verildi. Bunun sonucunda fiyat artışlarında ani ve aşırı bir yükselme oldu. 1942'den 1943'e geçerken durum şiddetli bir biçimde görüldü.

İktisat Vekâleti'nin toptan eşya fiyatları endeksi 1938'de 100'den Haziran 1942'de 164'e çıkmışken 1943 Temmuz'unda 715'e sığradı.

Ekonominin savaş yıllarındaki dengesini piyasa mekanizması ile sağlamak amacıyla çalışmalarına başlayan Saraçoğlu hükümeti, fiyatlardaki bu fırlayış karşısında olağanüstü yeni vergi kanunlarını Meclisten sırasıyla geçirmeye girişti.

Yönetici siyasal kadroyla yerli varlıklı sınıflar arasındaki ilişkileri daha da bozan, CHP'nin dayandığı toplumsal taban açısından büyük çalkantılara yol açan bu kanunların başında 1942 Varlık Vergisi ve 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunları geliyordu. Bu kanunlara son bölümde değinilecektir.

2.1. Refik Saydam Hükümetinin İktisat Politikaları

25 Ocak 1939 ile 3 Nisan 1939 tarihleri arasında siyasi iktidar olan "birinci" Refik Saydam hükümetinin, hükümet programında hedeflenen iktisadi politikalar şu şekildeydi:

"Maliyemizin ana prensibini, Cumhuriyet devrinin ilk olarak memleketimizde temin ve itina ile muhafaza ettiği hakikî ve samimi manası ile denk bütçe esası teşkil edecektir...

Her vesile ile çiftçi ve köylü vatandaşlarımızın vergi yükünü tahfif ve köylerimizin iktisaden süratle kalkınmasını temin etmek ve hayat ucuzluğuna matuf tahfifleri iktisadi kaidelerinin salim istikametlerinde mütemadiyen tahakkuk ettirmek en samimi emellerimiz arasındadır. Milli paramızın fiili istikrarını korumak başlıca umdemizdir.

Demiryolu inşaatı Cumhuriyet devrinin çizdiği büyük program dairesinde devam ettirilecektir...

Devletçilik prensibine dayanan mevzularda faaliyetimiz, ihtiyaçları, ehemmiyetlerine ve bu bapta imkanlara göre sıraya koyarak temin etmek ve Devletin iktisadi teşekküllerinin işlemlerini ve bunların üzerindeki kontrolleri kuruluşlarındaki maksada cevap verecek şekilde ve şartların müsaadesi nisbetinde tekemmül ettirmek yolunu takib edecektir..." (Erdilek, 1984, s. 980)

Bu hükümet programı içerisinde, savaşa yönelik yapılan herhangi bir hazırlıktan bahsedilmemesi bu konudaki önemli bir zaafı da aslında ortaya çıkarmaktadır (Aydemir, 2000). Hâlbuki artık savaşın çıkmasının kaçınılmaz olduğu ve bunun çok kuvvetli işaretlerinin bulunduğu daha öncelerden sezilmiştir (Kuruç, 1987). Savaşa karşı iktisadi herhangi bir önlemin alınmamış olması şaşırtıcı olmakla birlikte, kimi yazarlarca bu durum ağır bir şekilde eleştirilmekte, savaş başladıktan sonra ekonomide yaşanan sıkıntılardan tamamen bu tedbirsizlik durumu sorumlu tutulmaktaydı. Ancak bazı yazarlar da gelinen bu noktada yaşananların tek parti siyasasının kaçınılmaz bir sonucunu olduğunu ve dolayısıyla savaşın sadece bu durumun tuzu biberi olduğunu iddia etmektedirler.

Birinci Saydam hükümetinin iktisadi politika hedeflerini çizen yukarıdaki hükümet programı, 1930–1939 döneminin özellikle son bölümlerinde takip edilen politikaların devamı niteliği ve dileğinde olup birinci hükümetin ömrüyle paralel olarak da kısa vadeli bir perspektif çizmektedir.

Ne var ki Refik Saydam başkanlığında kurulan ikinci hükümetin programında da iktisat politikalarından ziyade dış siyaset meseleleri önemli bir yer tutmuştur. Savaşın ne demek olduğunu önceki deneyimlerinden bilen tecrübeli bir siyaset kadrosunun yönetimde olması, hükümetin tüm enerjisini ve mesaisini savaşa girmemek için verilen çabalara sarf etmesine neden olmuştur. Çünkü savaşın dışında kalmak özellikle Cumhurbaşkanı İnönü ve etrafındakiler için ülkenin felakete sürüklenmemesinin ön koşuludur.

Refik Saydam hükümetinin ekonominin kontrolünü sağlama çalışmalarında yine de çok geç kaldığını söylemek yanlış olur. Hükümet, ilk bölümde de bahsettiğimiz gibi, 1940 yılının başından itibaren sıkı bir kontrol mekanizmasını uygulamak için zorunlu hukuki yetkileri Meclis'ten geçirmiş ve bu mekanizmayı işletmek için kullanacağı kamu kurumlarını oluşturmuştur.

Hükümet, öncelikle önemli tarımsal ürünleri piyasa fiyatlarının altında fiyatlardan devletçe satın alınması yolunu izlemiştir. Bu durum özellikle büyük toprak sahibi çiftçilerin ürettikleri tarımsal ürünleri yapılan denetimlerden kaçırarak istiflemelerine ve karaborsada iş yapan tüccarlara yüksek fiyatlardan satmalarına sebep olmuştur.

Bir diğer sistem de yine ilk bölümde kısaca değindiğimiz gibi bazı temel ihtiyaç mallarının dağıtım sisteminin devletçe yapılmasıdır. Bu sistem kullanılarak kentli nüfusun birincil ihtiyaçları olan buğday ve kömür büyük kentlerde karneye bağlanarak dağıtılmış; pamuklu dokuma ise serbest piyasa fiyatlarına yakın fiyatlarla satılmıştır. Devlet pamuk alım fiyatları düşük tespit ettiği için ortaya çıkan yüksek tekstil kârları, kamu mali kesimi için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Ancak bu kârlardan, devletin yanı sıra özel sektör de aynı biçimde yararlanmıştır. Yine şekerde de devlet yüksek kârlar sağlamıştır.

Bu dönemde bazı temel ara-mallarının dağıtımının da bizzat devletçe yapılmasına girişilmiştir. Özel ticarete bırakılan alanlarda ise, Milli Korunma Kanunu'nun öngördüğü polisiye tedbirlerle fiyat kontrolleri uygulanması kararlaştırılmıştır (Kazgan, 2008).

Boratav (1982, s. 222)'ye göre Refik Saydam hükümetinin bu sistemi ne kusursuz işlemiştir ne de tamamen iflas etmiştir. Ordunun ve büyük kentlerin ihtiyaçları bir şekilde giderilmiştir.

Yukarıda verdiğimiz büyük toprak sahipleri örneği gibi kontrol uygulanan her alanda karaborsa oluşumunun, istifçiliğin, fatura ticaretinin, hava parasının ve zorunlu olarak rüsvet ve nüfuz ticaretinin ise önüne geçilememiştir.

Saydam döneminde bu çevreleri rahatsız eden tek uygulama MKK değildir. Bunun yanında Maarif Vekili Hasan Âli Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un liderliğinde kurulmaya başlanan Köy Enstitüleri de bu rahatsızlığın sebepleri arasında sayılabilir (Karaömerlioğlu, 1998).

2.2. Şükrü Saraçoğlu Hükümetinin İktisat Politikaları

Refik Saydam'ın ölümünden sonra 9 Temmuz 1942'de göreve başlayan birinci Saraçoğlu hükümetinin hükümet programında yapılan değerlendirmeler ve hedeflenen iktisadi politikalar, başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından Mecliste şu şekilde açıklanmıştır:

“Dâhili politikamızın en mühim cephesi iktisadî cephedir ve bu iktisadî cephenin en hararetli köşesi de iâşe meselesidir.

Bugünkü sıkıntılar bilhassa iâşe etrafında toplanmıştır ve hepsi muvakkat e geçici ve harple beraber nihayet bulacak ârizalardır.

Bütün dünya ile beraber bütün komşularımızın harb içinde olduğunu ve istihsalde çalışan yüz binlerce gencimizin silah altında bulunduğunu göz önünde tutan Hükümet bu darlığı biraz da tabii bulmaktadır.

Bundan evvel benim ve on arkadaşımın dâhil olduğu Hükümet, memlekette hayat pahalılığına ve iktisadî buhranlara manî olmak için verilen selâhiyetlere istinaden birçok sert kararlar aldı ve onları sıkı bir gayretle tatbikata başladı. Fakat aradan günler geçtikçe, bu kararların matlup neticeyi vermeyeceği, yapılan şikâyetlerden tespit edilen fiyatlarla birçok malların ve gıda maddelerinin bulunmamağa başlamasından ve yapılan tetkiklerden anlaşılmağa başladı. Onun için yeni Hükümet hemen işe başlayarak bu sert tedbirleri yumuşatmağa, yer yer kaldırmağa ve yer yer değiştirmeğe karar verdi ve tedbirlerin iktisadî olmasına daha çok bel bağladı. Tuttuğumuz bu yolda fiyatlar, kendisiyle mal tedariki imkân haricine çıkan resmi fiyatların tabiatıyla üstüne çıkacak ve fakat herhalde kara pazar fiyatlarının dununda kalacaktır. İlk işe, en mühim gördüğümüz hububattan başladık.

Bu sıkışık yılda, huzurunuzda şükranla yadetmeği vazife bildiğim yüz kusur bin tonluk İngiliz hububat yardımına rağmen gayet sert ve sıkı tahdidi tedbirler aldık ve Türk ırkının başlıca gıdası olan ekmeği çok küçülttük. Bütün bunlara rağmen ekmek darlığını ve sıkıntısını hala bertaraf edemedik. Bu hesaplar da göstermektedir ki, yalnız buğdayda 250 bin tonluk açığımız vardır.

Hariçten buğday tedariki için bilhassa Amerika'ya müracaat ettik. Amerika Hükümeti 45 gün içinde on beş bin ton buğdayı kendi vasıtası ile tedarik etmeyi süratle vaat ettiği gibi, nakil vasıtası tarafımızdan tedarik edilmek şartıyla istediğimiz kadar buğday vermeyi kabul ettiğini bildirdi.

Biliyorsunuz ki malzeme ve mamul maddeler ihtiyacımızı temin etmek için Almanya ile yüz milyon marklık kredi mukavelesi imzalamıştık. Elyevm bir heyetimiz bu krediyi işletmek için

Berlin’de bulunuyor. Heyetimize ve işlerimize gösterilmekte olan kolaylıklar için teşekkür etmeyi vazife bilirim.” (Erdilek, 1984, s. 982)

Bu açıklamada en dikkat çekici taraf, dönem içinde şimdiye kadar çekilen sıkıntıların ve darlıkların Saydam hükümetine göre daha tabii bulunması ve Saydam hükümetinin bunlara karşı aldığı sert kararların istenen sonuçları vermediğinin Saraçoğlu tarafından eleştirilmesidir. Bu eleştiriden hareketle Saraçoğlu yeni kurduğu hükümetinin yönünü de açıkça göstermektedir: “piyasa”.

Seçim döneminden sonra İnönü tarafından bir kez daha hükümeti kurmakla görevlendirilen başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun 15 Mart 1943’te göreve başlayan ikinci hükümeti için açıkladığı hükümet programı, birinci hükümet döneminde yaşanan iktisadi gelişmeleri değerlendirmesi ve birinci hükümet boyunca uygulanan politikaların bir öz eleştirisi niteliğinde olması bakımından önemlidir:

“Harbin dördüncü yılı başlarında memleketimiz iki büyük sıkıntı ile karşı karşıya bulunuyordu: İaşe sıkıntısı, para sıkıntısı.

Bu iki sıkıntıyı yenmek için o zamana kadar birçok tedbirler almış, sert kararlar vermiş ve birçok mallara el koymuştuk. Bütün bunlar sıkıntıyı azaltmak şöyle dursun, koskoca bir karapazarın memlekete yerleşmesine sebep oldu.

Bunun üzerinde herkeste, eğer biraz serbestlik verilecek olursa her şeyin daha iyi olacağı kanaati hüküm sürmeğe başladı. Bunu da tecrübe ettik. Bu usul de bizi bilhassa yiyim ve giyim maddelerinde bir fiyat yarışı ile karşı karşıya bıraktı.

O zaman meseleyi biraz daha yakından tetkik ederek gördük ki, bütün bu darlıklarda harbin, ihtikarın hissesi kadar diğer hadiselerinde de hissesi vardır.

İşte bütün bu vaziyetleri yakından tetkik eden Hükümet, yeniden birçok kararlar aldı. Bu kararlara göre, mücadeleyi en ufak köye ve cephelere kadar teşmil, beklenen neticeyi veremeyeceği için cepheyi kısaltmak ve kuvvetimizi dar sahada daha müessir kılmak icabediyordu.

Yine bu kararlara göre, darlığın en müessir ilacı istihsalı çoğalmak ve saklı malları meydana çıkartmak olduğu için, fiyatların artmasında fayda görülmüştür.

Yine bu kararlara göre, istihsalin bir kısmı devletçe tayin edilen fiyatla devlete satılmak icabediyordu.

Yine bu kararlara göre, Hükümet bu muayyen fiyatla alınan malları mahdut ve muayyen bir sahaya tahsis etti. Bunları evvela ordunun, saniyen dar ve mahdut gelirli vatandaşların ihtiyaçlarına tahsis eyledi ve geri kalan miktarla da tanzim satışları yapmayı düşündü ve böylece başlı başına bir program vücut buldu.

Bir taraftan ordunun her gün artan yüksek masraflarının ne vakit hitam bulacağına belli olmaması, diğer taraftan da Merkez Bankası’nın yükselen emisyon miktarı hep bir arada göz önüne getirilecek olursa Hükümetin ne kadar sert bir darlıkla karşı karşıya kaldığı anlaşılır. İşte bu darlık karşısında çalıştık, çabaladık ve tesirli bir tedbir bulduk. Varlık vergisi. Bu vergi

bugüne kadar hazineye 225 milyon lira verdi. Bu vergi sayesinde ufuktaki bulutlar dağıldı. Bu vergi sayesinde maliyemiz genişledi. Hesapsız ve zararlı sarfolunan birçok para, yerinde olarak, pazardan çıkarıldı. Emisyon miktarı arttırılmadı.

Ziraat sahasında bizi dört gözle bekleyen en esaslı kanun köylüyü toprak sahibi yapacak kanundur. Meclisin bu işi behemahal halledeceğine kani olduğumuz gibi bu işin hallinden birkaç ene sonra da Türk yurdunun her köşesinin ileri insanlar yuvası halini alacağına eminiz.” (Erdilek, 1984, s. 983-984)

Bu hükümet programında Saraçoğlu iki temel sıkıntının özellikle altı çizmiştir: iaşe sıkıntısı ve para sıkıntısı (Erdilek, 1984). Bu sıkıntılara karşı alınan Saydam-tedbirlerinin ise sadece karaborsanın oluşmasını sağladığı ise tekrar hatırlatılmaktadır. Daha sonra, özellikle birinci Saraçoğlu hükümetinin göreve gelir gelmez bu tedbirleri gevşetme stratejisinin sonucu olarak gıda ve giyim mallarında fiyatların yine olağanüstü arttığı ise açıkça itiraf edilmektedir. Ancak Başbakan Saraçoğlu bu itirafı yaparken bile fiyatların artmasının stoklanan malların piyasaya hemen sürüleceği beklentisini taşımaktadır. Bu beklenti piyasa mekanizmasının çalışacağı dair olan inancın bir göstergesi olarak nitelenebilir.

Bu açıklamadaki önemli ikinci nokta ise Saraçoğlu'nun “çalıştık, çabaladık ve tesirli bir tedbir bulduk” diye övünerek bahsettiği Varlık Vergisidir. Bu vergi sayesinde bir takım mali sıkıntılarda rahatlamının gerçekleştiğini söyleyen başbakan, toplanan vergi miktarının ne kadar olduğunu telaffuz etmekle birlikte konu hakkında daha fazla detay vermemektedir.

Açıklanan ilk hükümet programında öngörüldüğü gibi Saraçoğlu hükümetinin göreve başlamasıyla birlikte sıkı kontrol politikalarının gevşetildiğini görüyoruz. Bu gevşetmede, 1942'nin iyi bir mahsul yılı olacağını ve bu yüzden serbest bırakılsa dahi hububat fiyatlarının fazla artmayacağı tahminini yapan hükümet ilk olarak “%25 kararı” diye bilinen bir karar aldı.

Bu kararlar, ordunun ve büyük kentlerin ihtiyacını karşılaması beklenen ve artan fiyatlarla devlet tarafından satın alınacak mecburi oranların dışında hububat ticareti serbest bırakılıyordu. Ancak bu kararı alırken Saraçoğlu hükümetinin göz ardı ettiği nokta, sınırları belli de olsa serbest bırakılan ticaret ile birlikte tarımsal üreticinin üretimini fiilen devlete aktarmasının, yüksek fiyat veren tüccarlarla birlikte imkânsız hale gelmesiydi.

“%25 kararı” çiftçinin eline geçen fiyatlarda 1942 ve 1943 yıllarında önemli artışlara yol açmış ve bu artışlar daha da aşırı tüccar kârları doğurarak tüketiciye yansımıştır. Büyük kentlerin devletçe iaşesi tehlikeye girmiş ve ancak yüksek fiyatlı kaçak hububat ticaretiyle durum kurtarılmıştır. 1943 yılında gazeteler, “Konya'da buğday 30 kuruşa satılırken, İstanbul'da ancak 200 kuruşa ve kaçak olarak un bulunmasını normal görenler” i manşetleri taşımışlar ve bunlardan şikâyet etmişlerdir. Şevket Süreyya ise “%25 kararı”ndan sonra, buğdayın serbest fiyatının 13,5 kuruştan yüz kuruşa doğru yol aldığını ifade ediyordu.

Bu gelişme sadece hububat alanında olmadı. Saydam hükümeti döneminde 85 kuruş olan zeytinyağı fiyatlarının 350 kuruşa çıktığı ve aynı anda daha önce 85 kuruştan toplanmış 16.000 tonluk bir stokun da yeni fiyatlarla satışının serbest bırakıldığı da söylenmektedir. Bu türden bir operasyonun tüccara kazandıracağı kârı tahmin etmek güç değildir.

Üstelik bu gelir artışları belli ölçüde meşrulaştığı halde, bu dönemde bu kazançları vergileyecek etkin bir sistem yoktur. Ayrıca, hükümetin alım fiyatlarında da meydana gelen artışlar, ordunun ve büyük kentlerin resmi yollardan işesinin maliyetine de arttırmakta ve bütçeyi baskı altına almaktadır. Yeni baştan çiftçiye yüklenmeden, üstelik para arzını, dolayısıyla enflasyonist gelişmeleri frenleyeceği umulan olağanüstü bir vergiye başvurmak Saraçoğlu'nun bizzat kendisi tarafından kaçınılmaz görünüyordu. Temel hedef olarak, ticaret burjuvazisinin, fakat bu burjuvazinin özellikle belli kesimlerinden alınan Varlık Vergisi böyle doğdu (Ökte, 1951). Çok kaba hatlarıyla bakıldığında bu vergi, %25 kararı ile büyük çiftçiye ve aracı tüccara intikal eden büyük kazançları, kısmen aynı tüccardan, fakat daha ziyade dış piyasalara dönük İstanbul burjuvazisinin sırtından finanse etti.

Nihayet, 1944 yılından itibaren uygulanmaya başlayan ve varlık vergisinin tarım kesimindeki paraleli olan Toprak Mahsulleri Vergisi ile, yine köylü-çiftçi kesime dönülmektedir. Varlık Vergisi kadar kamuya gelir yaratmayan bu vergiyi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile birlikte, toprak çıkarlarına karşı CHP'nin radikal kanadında doğan yeni eğilimlerin bir belirtisi olarak görmek yerinde olur (Keyder ve Pamuk, 1985). Tek parti hükümetinin bu hamleleri savaş bitiminde CHP içerisinde gerçekleşecek olan birtakım parçalanmaların da temel sebeplerini teşkil etmiştir.

3. Politika Aracı Olarak Kanunlar

Bu bölümde, 1940–1945 yılları arasında çıkartılan başlıca kanunlara değinilecektir. Olağanüstü nitelikler taşıyan bu kanunlar dönem boyunca hayata geçirilen iktisadi politikaların hazırlanması ve uygulanması aşamalarında önemli yer teşkil etmişlerdir. Bu kanunlar dönem boyunca, sırasıyla, Milli Korunma Kanunu başta olmak üzere, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve son olarak da Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olarak sıralanmaktadır.

3.1. Milli Korunma Kanunu (1940)

Bu dönemde iktisat politikalarının dayandığı en önemli yasal dayanak şüphesiz ki Milli Korunma Kanunu'dur. Bu kanunu referans olarak çıkartılan kararnameler de dönem boyunca kanuna bağlı olarak uygulanan iktisat politikalarının amaçlarını ve fiilen nasıl uygulandıklarını anlamak bakımından önemlidir.

Kanunun gerekçesinde, savaşın iktisadi zorlamaları belirtilmekte ve olayların, her seferinde ayrı kanunlarla tedbir alınmasına imkân verilmeyecek kadar hızla gelişmesi ihtimali bulunduğu için, hükümet "Meclisten ahvalin istediği salahiyetleri vermesini rica etmektedir" denilmektedir (Boratav, 1982).

Savaş ekonomisinde hükümeti geniş yetkilerle donatan bu kanun, birkaç aşamalı ön hazırlıklar içerisinde eski Kadro'culardan bazıları tarafından hazırlanmıştır. Recep Peker'in başkanlığındaki bir komisyon tarafından son şekli verilen yetmiş iki maddelik Milli Korunma Kanunu, 18 Ocak 1940 tarihinde, Meclis'teki yoğun tartışmalardan sonra kabul edilerek kanunlaştırılmış ve 26 Ocak 1940 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanmıştır. MKK, 1940–1945 yılları arasındaki 6 yılda 4 kez değiştirilmiş bu değişikliklerden üçü Saydam, biri Saraçoğlu Hükümeti tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu kanunu uygulama yetki ve görevi, durumu ilan etmek ve TBMM'ne bildirmek şartıyla, Bakanlar Kuruluna verilmiştir. Ayrıca Bakanlar Kurulunun verilen bu geniş yetki ve görevlerin sadece olağanüstü hallerde kullanabilmesi şartı getirilmiştir. Kanunda belirtilen olağanüstü haller şunlardır:

- Genel ya da bölgesel seferberlik.
- Devletin bir savaşa girme olasılığı.
- Türkiye'yi ilgilendiren devletler arasındaki bir savaş.

Kanuna göre hükümet, üretimi denetlemek ve düzenlemek, çalışma yükümlülüğü koymak, üretim mallarına belli bir kâr haddi koyarak satın alabilmek, gerekli görülen malları stoklamak, mallara değer karşılığı el koymak, çalışma saatlerini üç saate kadar artırmak, tüketim malları üzerinde sınırlama yapmak, tarımsal malların alımını gerçekleştirmek, fiyatlarını denetlemek, kira bedelini dondurmak gibi yetkilerle donatılmıştır. Milli Korunma Kanunu'na uyulmaması halinde çeşitli hapis cezaları öngörülmüştür. Bu cezaların ertelenmesi de engellenmiştir.

Ayrıca kanun, 1936 yılında verilen bazı temel hakları (ki bunlar işçi haklarıdır) ortadan kaldırmakla işe başlar. Devlet, özel işletmelerin beklenen üretim amaçlarına ulaşabilmesi için gerekli işçi kadrosunu ve öteki personeli sağlayacaktır.

Bunlara ek olarak, devlet vatandaşlara ücretli iş mükellefiyeti yüklenebilecektir. İşçi ve müstahdemler, işlerini makul bir mazeret olmaksızın habersizce bırakamayacaklardır. Bu biçimde zorla çalıştırılanlara, emsaline uygun normal bir ücret ödenecektir. İş Kanunu'nun küçükler ve kadınlarla ilgili hükümleri, sınaî müesseselerinde uygulanmayacaktır. Bir başka deyişle bu, kadın ve çocukların çalışmasıyla ilgili bazı hükümler askıya alınması anlamına gelmektedir. İşçilerin işlerinden ayrılmaları yasaklanmış ve zorunlu çalışma esası getirilmiştir. 25 no'lu kararnameyle (işçilerin haftada bir gün izin yapma hakkı mahfuz kalmak şartıyla) tüm işyerlerinde hafta sonu tatili kaldırılmıştır. 20 Mayıs tarihli kararname ile darphane, damga matbaası, tüm iplik fabrikalarında ve işyerlerinde günde üç saate kadar fazla mesai yapılmasına izin verilmiştir. Çalışabilir durumdaki bir çiftçi, kendi işi yüzüstü kalmamak şartıyla ikametgâhından azami 15 km mesafedeki özel veya devlete ait çiftliklerde uygun bir ücretle çalıştırılmakla mükellef tutulabilir (Boratav, 1982).

Zorla çalıştırılan ırgatların kaçması halinde de diğer işçilerin kaçmasında uygulanan hükümler uygulanacaktır. Yani kanundaki mecburiyetlerin ve mükellefiyetlerin ihlali, cezai müeyyidelere bağlanmıştır.

Maden ocakları civarında yaşayan köylüler, belirli bir süre madenlerde çalışmakla yükümlü tutulacaktır. İlk olarak Zonguldak kömür havzasında mecburi iş mükellefiyeti konulmak suretiyle uygulamaya geçilmiştir. Bunun dışında, ücretli iç mükellefiyeti, Bayındırlık Bakanlığının yol, köprü, meydan ve iskele inşaatlarında ve Etibank'a bağlı bazı linyit işletmelerinde (Soma, Değirmisaz ve Tavşanlı) uygulanmıştır.

Ayrıca işçiler, aynı kanuna dayanan birçok koordinasyon kararları gereğince fazla mesaiye de tabi tutulmuşlardır. Bu kararlar Tekel İdaresini, Sümerbank'a bağlı fabrikaları, Elektrik, Tramvay ve Tünel işletmelerini ve şeker fabrikalarını kapsamı içine almıştır. 1936 tarihli İş

Kanunu da fazla mesaiye imkân veriyordu. Fakat bunu senede en fazla 90 gün ile sınırlıyordu. MKK bu sınırı kaldırmıştır.

3 Nisan 1944 tarih ve 4648 sayılı kanunla, ücretli iş mükellefiyetine tabi olan kişileri işyerlerine sevk için, zabita kuvveti kullanılacaktır. Sevk sırasında kaçanların yakalanıp yeniden sevkleri için yapılan giderler, bunları çalıştıracak kurum tarafında ödenmekle birlikte, ilgili kurum bu giderleri işçilerin ücretlerinden taksitle kesebilecektir. Çalıştığı işi meşru bir mazereti olmaksızın bırakan işçiler, zabita kuvvetleriyle yakalanıp işyerlerine gönderilecek ve sevk gideri işçinin ücretinden kesilecektir. Devlet belirli işler için bu yetkiyi ticaret ve esnaf odalarına (yani işverenlere) devredebilecektir.

Kanun; ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması ve ücret sınırlaması gibi işgücünü denetleyen bu hükümlerin yanı sıra; sermayeye karşı da, hükümetlere, özel işletmelere geçici el koyma, ithalatta ve iç ticarete azami, ihracatta asgari fiyatları saptama, temel malların vesikayla dağıtılması gibi geniş yetkiler vermekteydi. Kanuna göre: hükümet, özel sanayi kuruluşları için üretim hedefleri tespit etmeye yetkiliydi; yatırım planlarını onaylamama hakkı vardı, fabrikalara ve madenler el koyabilir, bütün piyasalardaki fiyatları kontrol edebilir ve bazı malların ticaretini millileştirebilirdi.

Kanun, hükümete sanayi ve maden kurumlarının neyi ve ne miktarda üreteceğini tespit hakkı vermektedir. Gerekli yatırımlar, hükümet müsaadesi ve denetimi altında yapılacaktır. Hükümet, tedbirlerine ayak uyduramayan kurumlara, uygun bir tazminat karşılığında el koyacak ve işletebilecektir. 1942 tarihli bir tadil kanunu ile herhangi bir şarta tabi olmadan, görülen lüzum üzerine, sanayi ve maden işletmelerine devlet el koyabilecektir.

Bütün taşıtlar, devletçe konan azami fiyatlarla istenen yerlerde çalıştırılabilecektir. Devlet, gerekirse, bu taşıtları satın alabilecek, iç ve dış ticarete fiyat kontrollerine gidebilecektir. Yine devlet, birçok halde piyasaya, özellikle tarım ürünleri piyasasına, fiilen alıcı olarak girebilecek ve belli durumlarda bizzat ithalat yapabilecek, ihtiyaç duyulan maddelere, değerini ödemek suretiyle, el koyabilecek ve kar almaksızın, ihtiyacı olan kurumlara dağıtabilecektir. Devlet, bu malları toplama, gönderme ve dağıtma işleri ile de fiilen uğraşabilecektir.

Milli Korunma Kanunu'nun geçirmiş olduğu bazı değişiklikler şunlardır:

a) 3954 sayılı ve 25.12.1940 Tarihli Değişiklik:

İşçilerin çalışma şartları ve tatilleri ile ilgili hakları daha da kısılmakta ve haftada bir gün tatil hakkının tamamen kaldırılması da mümkün kılınmaktadır. Lüzum görüldüğü takdirde özel taşıtları devlet satın alabilmekte ve böylece devletleştirme imkânı ulaştırma sektörü için de söz konusu olabilmektedir.

b) 4180 sayılı ve 30.11.1942 Tarihli Değişiklik:

Hükümetin her tür sanayi ve maden işletmesine el koyarak bizzat işletmesi herhangi bir sınır ve şarta bağlı tutulmaksızın sadece görülen lüzuma bağlanmaktadır.

Belirli maddelerin tüketim, satış ve imalının biçim ve miktarını tayin etmek yetkisi daha da arttırılmaktadır.

c) 4648 sayılı ve 3.8.1944 Tarihli Değişiklik:

İşgücü arazi üzerindeki sınırlayıcı hükümleri daha da ağırlaştırmaktadır. Buna göre ücretli iş mükellefiyetine tabi olan kimseleri iş yerlerine sevk için zabita kuvveti kullanılabilir. Sevk sırasında kaçanların yakalanıp yeniden sevkleri için yapacakları masraflar, bunları çalıştıracak kurum tarafından ödenirse de, işletme bu masrafları daha sonra ilgili işçilerin ücretlerinden taksitle keser. Çalıştığı işi meşru bir mazeret olmaksızın terk eden işçiler de zabita kuvvetleri tarafından yakalanıp işyerine sevk edilir; bunların sevk masrafları da ücretlerinden kesilir. Ayrıca hükümete azami ücretleri tespit etme yetkisi verilmektedir. Hükümet belirli işler için bu yetkiyi ticaret veya esnaf odalarına (yani işverenlere) devredebilir. Tarımda mecburi çalışma hallerinde 15 km'den uzak yerlerde çalışmak mümkün kılınmaktadır. Cebren çalıştırılan ırgatların kaçması halinde de diğer işçilerin kaçmasında uygulanan hükümler uygulanacaktır. Ancak, mecburi iş mükellefiyeti tarımda 1.5 ayı geçmemektedir.

Savaş yılları boyunca, MKK'nın, dönemin şartları ve iç siyasi yapının tek partili bir sisteme dayanması dolayısıyla hükümetlere çok geniş yetkiler vermesi yadırganmamalıdır. Ancak bu kanun savaş sonrası hükümetlerinin de eline böyle bir yasal araç vermesi bakımından önemlidir. Nitekim savaş sonrasında DP hükümeti de bu kanundan zaman zaman yararlanmıştı. 15 Haziran 1960 tarihi itibarıyla bu kanun yürürlükten tamamen kaldırılmıştır.

3.2. Varlık Vergisi Kanunu (1942)

Saraçoğlu hükümetinin piyasacı bir yaklaşımla göreve başlaması sonrası aldığı “% 25 kararı” ile birlikte daha da artan enflasyon, kentsel kesimlerin ve ordunun iase sorunları ve dolayısıyla sürekli artan kamu giderlerinin mevcut gelirlerle karşılanamamasını sonucunu doğurmuştur. Savaşın başlamasından 1942 yılına dek geniş halk yığınlarına yüklenen vergilerle denkleştirilmeye çalışılan kamu bütçesi açıkları artık bu vergi gelirleriyle sürdürülemez bir hal almıştır.

Başbakan Saraçoğlu, enflasyonla mücadelede ve artan ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan fonun sağlanmasında tek çareyi savaş yılları boyunca yüksek miktarda haksız kazanç elde eden ticaret ve büyük toprak sahipleri kesimlerine yönelmekte bulmuştur. Bu çareyi de bir kereye mahsus, miktarı tamamen komisyonların takdirine bağlı, bütün itiraz yolları kapalı ve çok kısa bir ödeme süresi olan bir vergi tasarısı ile somutlaştırmıştır. Her ne kadar en önemli üç matrah olarak tüccarlar, emlak ve akar sahipleri ve büyük çiftçiler gösterilmiş olsa da Başbakan Saraçoğlu'nun tasarladığı bu verginin en önemli hedefi ise sadece azınlıklar olmuştur.

Bu hedefi Başbakan Saraçoğlu, 5 Ağustos 1942 günü TBMM'de okuduğu hükümet programında gittikçe artan fiyatlardan ve alınacak ekonomik tedbirlerden bahsederek sözlerini şöyle tamamlayarak açıkça belirtmiştir:

“Arkadaşlar biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal (en az) o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Bizde imtiyazlar ve sınıflar asla mevcut olmadı... Biz ne sarayın ne sermayenin ne de sınıfların saltanatını istiyoruz. İsteddiğimiz sadece Türk milletinin hâkimiyetidir.”

Başbakanın CHP Meclis Grubunun gizli oturumundaki başka bir konuşmasında, kanunun yazılı metninde ve Başbakanın tasarısı Meclisteki sunuş konuşmasında rastlayamadığımız asıl gerçeği görmekteyiz. Saraçoğlu'nun CHP Grubunda yaptığı bu konuşmasında, "Varlık Vergisi Kanunu 'bir devrim kanunudur' ve 'bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız" demekte ve ekonomik bağımsızlığın nasıl kazanılacağı konusuna ise, "Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz" sözleriyle açıklık getirmektedir.

Saraçoğlu'nun bu beyanları ırk ayrımına dayanan bir yaklaşımın en açık göstergeleridir. Azınlık sermayesini zayıflatacak ve CHP'ye yakın Anadolu kökenli yerli toprak ve ticaret sermayelerini İstanbul'a çekecek olan bu düşünce, CHP'nin azınlıklarla olan iplerinin de kopmasına sebep olacaktır.

Her ne kadar kanun metninde bu amaçlar yazılı bir şekilde ifade edilmese de özde bu amaçlarla tasarlanan vergi, 12 Kasım 1942 tarih ve 4305 sayılı kanunla Meclis'te yasalaştırılmıştır.

Bu olağanüstü verginin hedeflenen kesimlerce ödenmemesi durumlarında da yine olağanüstü cezalar öngörülmüştür. Vergi borcunu bir ay içinde ödemeyenler önce kamplara, daha sonra zorunlu olarak çalıştırılmak üzere Aşkale'ye gönderilmişlerdir.

1942 yılında tarh edilen Varlık Vergisi 463 milyon lira olmasına rağmen, 1944 yılının başlarında yürürlükte kaldırılan bu vergi ile 114.000 mükelleften net olarak 315 milyon liralık vergi tahsil edilmiştir. Tahsil edilemeyen vergi borçları ise verginin yürürlükten kaldırılması ile birlikte silinmiştir. Hükümet Varlık Vergisi gelirleri ile bütçe gelirlerinde sadece geçici bir rahatlama sağlamıştır. Bu yönüyle de Varlık Vergisi uygulamasının hükümetin, savaş yıllarındaki mali zorluklara kalıcı bir çözüm getirmekten öte, azınlıkları ticaret ve sanayi kesiminden tasfiye etmek ve gayrimüslim kesimden Türk-Müslüman kesime servet transferini gerçekleştirmek gibi bir amacı olduğunu açıkça göstermektedir. Her ne kadar Yenil (2003, s. 75) Varlık Vergisi gelirleri sayesinde kamu harcamaları için Merkez Bankası'ndan alınan avansın 1942'den sonra artmadığını ve banknot emisyonundaki artışın da durduğuna işaret etmiş olsa da bu verginin uygulanma biçimiyle Cumhuriyet tarihinin en kara sayfalarını oluşturduğunu da önemle belirtmiştir.

3.3. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu (1944)

Varlık Vergisinin uygulanmasındaki keyfilikle büyük ölçüde bu verginin kapsamı dışında tutulmuş olan ve savaş ekonomisi koşullarında hızla artan tarımsal kazançlara karşı özellikle büyük toprak sahipleri hedeflenerek 26 Nisan 1944 tarihinde Toprak Mahsulleri Vergisi, Meclis tarafından kabul edilmiştir. Yükümlülük kapsamında olan mükelleflerden toplam üretimlerinin yüzde 10'unun alınmasını öngören bu dolaysız vergi bir anlamda aşar vergisini andırmaktadır. Bu yönüyle vergi küçük çiftçi üzerine ağır bir yük yüklemiştir. Ne var ki aynı vergiden büyük toprak sahipleri de oldukça etkilenmişlerdi. Bu bakımdan vergi savaş sonunda büyük toprak sahibi çiftçiler ile CHP iktidarının arasının açılmasında önemli etkenlerden biri olmuştur. 1946 yılında kaldırılan bu vergi ile yaklaşık 192 milyon lira tahsil edilmiştir.

3.4. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (1945)

İnönü'nün çevresindeki yönetici kanadın varlıklı kesimlerle zincirleri tek tek koparmasında sıra, Haziran 1945'te Büyük Millet Meclisi'nde uzun tartışmalardan sonra kabul edilen, topraksız ve az topraklı çiftçilere toprak dağıtımını öngören, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile yerli varlıklı sınıflarla da gelmişti. Cumhuriyet tarihinin bu ilk toprak reformu hareketine Meclis'teki tartışmalarda Meclis Komisyon Başkanı Adnan Menderes, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ve Emin Sazak gibi büyük arazi sahibi milletvekilleri şiddetli muhalefet yapmışlardır. Bu milletvekilleri daha sonra Demokrat Parti'nin kurulmasında önemli rol oynayacaklardır.

Kanunun pek çok tartışmalara konu olan ünlü 17. maddesi, kiracılar tarafından işlenen 50 dönüm üzerindeki toprakların kamulaştırılıp yeniden dağıtılabileceği hükmünü getiriyor; böylece diğer yönleriyle ılımlı gözükken tasarıya oldukça radikal bir nitelik kazandırıyor.

Ne var ki, başta İnönü olmak üzere CHP yöneticileri, bu kanunun çıkmasından kısa bir süre sonra iktidar ilişkilerinin yıpranacağı korkusuyla büyük arazi sahiplerine ödünler vermeye başlamışlardır. Bunun en güzel örneği İnönü'nün 1948 yılında, kanuna şiddetle karşı çıkan Adana'nın büyük toprak sahiplerinden Cavit Oral'ı, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu yürürlüğe koymakla görevli Tarım Bakanı olarak atamasıdır. Ancak bu atama bile CHP'nin dayandığı toplumsal tabanla iktidarın arasının bozulmasını önleyememiştir.

Bu kanun çerçevesinde 1947–1972 yılları arasında ve büyük bir bölümü 1950'lerde olmak üzere, 22 milyon dönümün üzerinde arazi topraksız ve az topraklı ailelere dağıtılmıştır. Bu toprakların yalnızca 54.000 dönümü (binde 2'si) şahıslardan kamulaştırılmıştır, geri kalan bölümü Hazine topraklarıdır. Bu bakımdan bu kanun ile özel şahıs topraklarının kamulaştırılarak yeniden dağıtımının yapıldığı söylenemez (Keyder ve Pamuk, 1985).

Sonuç

Dönemi en genel hatlarıyla değerlendirdiğimizde ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: İnönü önderliği altında kurulan her iki hükümet de savaşın zorlukları ile karşılaştıklarında radikal birtakım önlemler alarak CHP'nin toplum içindeki diğer ortaklarının hoşlanmayacağı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Ancak İsmail Cem (2009)'in de belirttiği gibi iktidardakilerin bu yeni tutumları soyut bir rahatsızlık yaratmaktan başka sonuç vermemiş, ortaklar, her zamanki gibi işlerini yürütmüşlerdir. Bu da Boratav'ın (2009) iddia ettiği gibi Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinde stratejik önem taşıyan bir sermaye birikimine yol açmış ve bu birikim önemli ölçüde savaş sonrasında ortaya çıkan iktisadi gelişim sürecinin temellerini oluşturmuştur.

Dönem boyunca piyasa mekanizmasının olabildiğince işlevsiz bırakılması, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi sıralanan bu önlemler CHP iktidarı içerisindeki radikal kanadın son icraatları olmuştur. Ayrıca Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi girişimler de güçlü toprak sahiplerinin CHP'den uzaklaşmalarını sağlayacak nitelikte etkiler yaratmışlardır. Savaş sonrası çok partili siyasi rejime geçişte ve DP'nin 1950 yılında iktidar olmasında bu etkilerin önemli payı olacaktır.

Sonuç itibarıyla CHP savaş döneminden en zararlı çıkan taraf olmuştur. Uyguladıkları iktisat politikaları ile toplumun hemen hemen her kesimini kendine düşman eden hükümetler belki de dönemin savaş ekonomisi şartlarında yapılması gereken şeyleri uygulamışlardır ancak bu CHP'nin savaş sonrası dönemde dağılması gerçeğini ortadan kaldırmayacaktır.

“İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Ekonomisi: Politikalar, Yaklaşımlar ve Sonuçlar” Başlıklı Makalenin Araştırma ve Etik Beyanı Bilgileri

	Bu çalışma “Araştırma ve Yayın Etiği” değerlerine uygun olarak hazırlanmış ve intihal kontrol programında kontrol edilmiştir. Çalışmanın tüm sorumluluğu yazara aittir.
Bilgilendirme	Bulunmamaktadır.
Yazar Çıkar Çatışması Beyanı	Bulunmamaktadır.
Yazar Katkı Oranı Beyanı	Çalışmanın yazar tarafından hazırlandığı beyan edilmiştir.
Teşekkür	Bulunmamaktadır.
Etik Kurul Onay Belgesi	Etik Kurul onayı alınmasına gerek yoktur.
Ölçek İzni	Ölçek izni alınmasına gerek yoktur.

Kaynakça

- Aydemir, Ş. S. (2000). *İkinci Adam İsmet İnönü. 1938-1950*, Cilt 2, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Boratav, K. (1982). *Türkiye’de Devletçilik*. İstanbul: Savaş Yayınları.
- Boratav, K. (2009). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*. İstanbul: İmge Kitabevi, 13. Baskı.
- Cem, İ. (2009). *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erdilek, N. (1984). *Hükümetler ve Programları*, iç. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 31.
- Karaca, M. (2005). *İkinci Dünya Savaşı Konjonktüründe Türkiye Ekonomisi (1940-1945)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Karaömerlioğlu, M. A. (1998). Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler. *Toplum ve Bilim*, (76) (Bahar), 56-85.

- Kazgan, G. (2008). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Y., & Yentürk, N. (2005). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keyder, Ç., & Pamuk, Ş. (1985). 1945 Çiftçi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler. *Yapıt*, (8) (Aralık-Ocak), 52-63.
- Kuruç, B. (1987). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ökte, F. (1951). *Varlık Vergisi Faciası*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Özkan, M. S., & Temizer A. (2009). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Karaborsacılık. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9).
- Tekeli, İ. (2001). Planlı Ekonomi İlkeleri-Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Politikası, (iç.) Türkiye Cumhuriyeti ve Almanya Federal Cumhuriyeti Fikri Temeller ve Siyasi Yönelim, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı.
- Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Timur, T. (2008). *Türk Devrimi ve Sonrası*. İstanbul: İmge Yayınevi.
- Weisband, E. (2002). *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Yenal, O. (2003). *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*. İstanbul: Homer Kitabevi.

Turkish Economy in the Second World War: Policies, Approaches, and Consequences

Serkan DEĞİRMENÇİ

Extended Abstract

During the onset of World War II, Turkey's commitment to a policy of international neutrality spared it from direct involvement in the conflict, though the nation was deeply affected by the resulting economic conditions. Despite a temporary departure from its ongoing economic development trajectory, the era cannot be viewed in isolation. The period, marked by both the enduring impact of the 1930s' protectionist and statist policies and the consequences of wartime economic, social, and political shifts, serves as a transitional phase in Turkey's economic history.

Throughout this time, two distinct governments held power. The Refik Saydam government (1939-1942) predominantly embraced a policy focusing on securing essential supplies for the military and urban population through state-controlled trade and price controls. In contrast, the initial Saraçoğlu government (1942-1946) experimented briefly with a policy aimed at leveraging demand increases stemming from wartime scarcities to stimulate production while minimizing price controls.

Despite divergent policy approaches, both governments encountered similar outcomes: attempts to mitigate war-related economic challenges, often resulting in a burden on the broader population, while a subset of traders and major landowners capitalized on scarcity conditions, leading to an uneven income distribution.

This study aims to comprehensively analyze the policies formulated during World War II, accounting for the ruling governments of the time, and evaluate the challenges, policies, and outcomes that transpired. Subsequent sections will address the overall economic context, delve into the government's economic policies and associated laws, and conclude by summarizing the period's overarching landscape.

Turkey, while not directly participating in World War II, faced pressures from both the Allies and the Axis Powers to join due to its geographical importance. Simultaneously, it dealt with the impacts of a wartime economy, which had significant repercussions on domestic politics.

The reasons behind this situation become evident when considering both internal and external conditions during the period. Common challenges encountered by the governments in power can be attributed to the primary factors shaping the war economy. Additionally, pressures from the active parties of the war to involve Turkey continuously exerted influence

on the government. While this study does not delve into foreign policy during this period, it highlights the strenuous efforts of the leadership, particularly President İsmet İnönü, to maintain neutrality.

The factors contributing to the wartime economy are analyzed alongside key economic indicators, presenting an overview of the general situation during this time.

Foreign Trade: Driven by a goal of avoiding trade deficits through state-directed foreign trade policy, Turkey managed to achieve trade surpluses throughout the war years. However, the contraction of foreign trade volume was a significant issue. Challenges included scarcity resulting from war conditions in Turkey's trade partners, disruptions in trade routes and transportation, and foreign policy considerations.

Production: Shrinking foreign trade, particularly imports, led to shortages of essential intermediate and investment goods, causing a decline in domestic production. Factors such as the conscription of a significant portion of the active workforce for the military, diversion of state funds to defense expenditures, and limited credit availability further contributed to decreased production levels in both agricultural and industrial sectors.

Inflation: The cumulative impact of the discussed factors created an environment ripe for inflation. The wholesale price index increased more than fourfold from 1938 to 1946. Governments attempted extraordinary economic policies to control this inflation, including tax laws, but often faced unintended consequences such as hoarding, black markets, speculation, and unfair income distribution.

Overall, the wartime conditions significantly affected Turkey's foreign trade, production, and economic stability, leading to challenges such as inflation. The study underscores the interplay between internal and external factors that shaped Turkey's economic landscape during World War II.

During the analyzed period, Turkey's government initially pursued an interventionist economic approach under the Refik Saydam administration, enacting the National Defense Law to establish control over trade and commodities. Subsequent decisions led to the creation of Import-Export Unions, state-owned entities overseeing foreign trade. The Supply Organization, Trade Office, and Petroleum Office were also established to manage distribution and pricing. However, these measures faced challenges, including black market activities. After Saydam's death, the Saraçoğlu government shifted towards market-oriented policies, allowing private trade and price determination, resulting in price spikes. This change marked a departure from the previous interventionist stance. Notably, policies such as the Wealth Tax and Farmers Land Reclamation Laws stirred controversy within the government and society.

The text discusses the economic policies of the Refik Saydam and Şükrü Saraçoğlu governments in Turkey during a specific period. Refik Saydam's government, from January to April 1939, lacked preparation for an impending war, focusing on control mechanisms for agricultural products and basic necessities. The second Saydam government, in response to the war, adopted a "market-oriented" approach, attempting to address scarcity through

market forces. However, this led to price increases and economic challenges. The government implemented the "25% decision" to liberalize grain trade but overlooked the consequences of uncontrolled trading. Saraçoğlu's government, starting in 1942, shifted towards a more market-based approach, relaxing control measures and facing inflation and scarcity issues. The introduction of the "Varlık Vergisi" aimed to alleviate financial problems and later evolved into the "Toprak Mahsulleri Vergisi" and "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu." These policies triggered internal shifts within the ruling party.

During this period, both governments led by İnönü took drastic measures in response to the challenges of war, leading to unfavorable outcomes within the CHP. These actions, though necessary in the wartime economic context, caused widespread discontent. The efforts to disrupt the market mechanism and enact policies like the "Varlık Vergisi" (Asset Tax) and "Toprak Mahsulleri Vergisi" (Land Products Tax) were emblematic of the radical CHP faction's last actions. Initiatives such as the Köy Enstitüleri (Village Institutes) also contributed to a divide between the CHP and powerful landowners. These dynamics played a role in the shift to a multi-party system after the war and the Democratic Party's rise in 1950. Ultimately, the CHP bore the brunt of the wartime challenges, and these policies did not prevent its later dissolution.